

Knjižarski katalogi kao izvori za povijest knjige: primjer kataloga Novoselske knjižare u Zagrebu (1794. - 1825.)

Marijana Tomić, mtomic@unizd.hr

Sveučilište u Zadru, Odjel za knjižničarstvo

Libellarium, 1, 2 (2008): 161 – 179.

UDK: 017.4"17/18"(497.521.2)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. studenog 2008.

Sažetak

Cilj je rada na temelju analize knjižarskog kataloga (*Obznanjenje*) Novoselove knjižare istražiti povijest knjige i čitanja u Zagrebu na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Analizirani je katalog objavljen 1800. ili 1801. godine. Pretpostavka je da su Novosel i njegovi suradnici i nasljednici ponudu u knjižari temeljili na zahtjevima čitatelja. Rast ponude, ali i potražnje za knjigama poticao je i nove oblike oglašavanja, tj. pojavu samostalnih prodajnih kataloga. Slijedom toga analizirani knjižarski katalog predstavlja novi oblik oglašavanja koji oslikava kulturno i intelektualno stanje i potrebe zagrebačkih čitatelja toga doba.

Djela navedena u katalogu analizirana su s obzirom na jezik, žanr i zemlju tiska. Posebno su analizirana djela tiskana u Hrvatskoj i djela pisana na hrvatskom jeziku. Pri analizi kataloga korištena je i baza Skupnog kataloga hrvatskih knjižnica pomoću koje su rekonstruirane godine tiska i tiskari hrvatskih knjiga koji nisu navedeni u katalogu. Jezična i žanrovska analiza kataloga pokazala je da se u Zagrebu na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće tiskalo najviše knjiga na hrvatskom, a u knjižarama je u ponudi bilo najviše knjiga na njemačkom jeziku. Žanrovska analiza ukazala je na velik broj knjiga s područja književnosti, gospodarstva i znanosti, što svjedoči o utjecaju prosvjetiteljstva na knjižarsku ponudu, iako je i dalje u ponudi bilo mnogo djela s područja teologije.

Budući da se knjižarstvo u to doba moralo temeljiti na zahtjevima čitatelja, dokazana je opravdanost analize knjižarskih kataloga kao izvora za povijest knjige, povijest čitanja i povijest kulture općenito.

KLJUČNE RIJEČI: knjige, knjižarstvo, knjižarski katalogi, povijest knjige, Zagreb, 18. stoljeće, Antun Novosel, Novoselska tiskara, Biskupska tiskara.

Uvod

Kraj 18. i početak 19. stoljeća doba je prosvjetiteljstva, racionalističkih pogleda na svijet te razvoja znanosti, gospodarstva, poljoprivrede, medicine i drugih disciplina. Ujedno je to razdoblje obilježeno težnjama za opismenjavanjem širih slojeva puka i razvojem školstva na svim razinama. U Zapadnoj Europi broj čitatelja raste, čitanje postaje navika svih društvenih slojeva i kulturna norma, a ukus čitatelja postaje sve heterogeniji. Porast broja čitatelja potaknuo je razvoj knjižarske mreže, a knjižar koji je u tim okolnostima želio opstati morao je nuditi naslove za koje je bio siguran da će biti prodavani, dok bi u suprotnom riskirao poslovni slom (Wittmann 1999: 301). Slijedom navedenog knjižarski bi katalozi trebali odražavati čitateljske potrebe stanovništva kojemu su namijenjeni.

Knjižarstvo u Hrvatskoj nije u potpunosti slijedilo zapadnoeuropski model toga doba jer djelatnosti nakladništva, knjižarstva i tiska uglavnom nisu bile razdvojene. Antun Novosel nije ovisio isključivo o prodaji knjiga, budući da nije bio samo knjižar nego i tiskar. Usprkos tomu knjige koje je nudio na prodaju svjedoče o tržišnoj usmjerenosti knjižarskog dijela njegova posla, što je dokazano žanrovskom analizom kataloga. Polazeći upravo od pretpostavke da je vlasnik knjižare morao dobro poznavati čitatelje kojima je želio prodati knjige i da je ponudu temeljio na njihovim zahtjevima i potrebama, analizom kataloga dobiva se uvid u strukturu čitatelja toga razdoblja, njihove sklonosti u pogledu žanrova, ali i jezika na kojima su čitali. Slijedom toga katalog Novoselove knjižare može služiti kao prvorazredni izvor za povijest knjige, povijest čitanja, ali i za povijest književnosti i kulture općenito.

Novoselov knjižarski katalog predstavljen u ovom radu djelomično je analiziran u skladu s metodologijom (*the communications circuit*) koju je u istraživanje povijesti knjige uveo Robert Darnton (tzv. Darntonov krug), a koja na povijest knjige gleda holistički, sagledavajući sve faze koje knjiga prolazi od autora, preko nakladnika, tiskara i knjižara, do čitatelja koji je i autor sâm. Svaki se element pritom sagledava u odnosu prema ostalim elementima kruga te u odnosu prema izvanjskim čimbenicima kao što su ekonomsko i socijalno okruženje, politički i intelektualni utjecaji i sl. (usp. Darnton 1983). Djela navedena u katalogu analizirana su s obzirom na jezik, žanr i zemlju tiska. Posebno su analizirana djela tiskana u Hrvatskoj i djela pisana na hrvatskom jeziku. Pri analizi kataloga bila je korištena i baza Skupnog kataloga hrvatskih knjižnica pomoću koje su rekonstruirane godine tiska i tiskari hrvatskih knjiga koji nisu bili navedeni u katalogu.

Razdoblje u kojem je djelovala Novoselska knjižara jest razdoblje punog zamaha prosvjetiteljstva u hrvatskim zemljama, koje je u nas uvelike kasnilo u odnosu na Zapadnu Europu. Župan je Zagrebačke županije Nikola Škrlec, a biskup je Maksimilijan Vrhovac. U Zagrebu raste broj škola, osobito nakon što je država preuzela nadzor nad školstvom i počela otvarati javne škole, pri čemu se oslanjala na svećenike i redovnike (Hoško 2003: 188). U sastavu zagrebačke Akademije od 1746. djelovali su filozofski i teološki fakultet (Hoško - Kovačić 2003: 176), a nakon ukidanja

isusovačkog reda 1773. dekretom Marije Terezije osniva se 1776. Kraljevska akademija znanosti s trima fakultetima: filozofskim, pravnim i bogoslovnim (Muljević 2003: 426). Akademija je otvorena znamenitim govorom Nikole Škrleca u kojem se ističe sloboda znanosti. Godine 1789. u Zagrebu je bila osnovana i prva javna djevojačka škola (Hoško 2003: 191).

U drugoj polovici 18. stoljeća sjevernu Hrvatsku zahvaća prvi val, u usporedbi sa zemljama Zapadne Europe, slabe urbanizacije i industrijalizacije. Nakon što je 1767. Marija Terezija u Varaždinu osnovala Hrvatsko kraljevinsko vijeće za upravne i gospodarske poslove, u sjevernoj su Hrvatskoj nastajale „brojne vodenice, pivovare, staklane, tkaonice, ali i papirane uz crkvene ustanove” (Kolar 2003: 158). Građanstvo se bavilo trgovinom i obrtom i postajalo sve snažnije, a u izravnoj je vezi s usponom građanstva proces afirmacije romana. Krešimir Nemeć ističe da je „upravo roman kao žanr možda i najuzorniji primjer direktne veze između društva i literature” (Nemeć 1995: 49). Sve su nabrojene okolnosti utjecale na knjižarsku ponudu, a analiza kataloga Novoselske knjižare to će i potvrditi.

Tiskara i knjižara Antuna Novosela

Rad Biskupske, a zatim Novoselske tiskare najpotpunije su obradili Velimir Deželić (Deželić 1925) - koji je objavio i popis radova tiskanih u Novoseloj tiskari - te Tatjana Puškadija Ribkin (Puškadija Ribkin 1993).

Nakon što je Johann Thomas (Ivan Tomaš) Trattner otpustio svog zagrebačkog zastupnika (*faktora*) Franju Hörnera, on je otvorio svoju knjižaru. Poslovi mu nisu išli najbolje, te je pisao biskupu Maksimilijanu Vrhovcu predlažući mu preuzimanje Trattnerove tiskare i knjižare. Pritom je sebe, zbog iskustva rada u tiskari, nudio za upravitelja. Intenzivni dogovori o tome dokumentirani su u brojnim pismima i detaljnim prijedlozima otkupa koje u svome radu iscrpno opisuje Velimir Deželić, a tiskara je zajedno s knjižarom bila preuzeta u ožujku 1794. godine, dok je privilegij za svoju tiskaru biskup stekao 7. svibnja 1795. (Deželić 1925: 107). Biskup Vrhovac smjestio je tiskaru u vlastitu kuću u Vlačkoj ulici.

Za preuzimanje Trattnerove tiskare bio je zainteresiran i Josip Karlo Kotsche, koji bi tako postao jedini zagrebački tiskar, te je nakon Vrhovčeva preuzimanja pisao kralju s molbom da se biskupu zabrani rad u tiskari (Puškadija Ribkin 1993: 84). U molbi navodi više argumenata protiv Vrhovca koje iscrpno nabrajaju i Deželić i Puškadija Ribkin, a ovdje je zanimljivo spomenuti da je kao jedan od razloga navedeno i biskupovo obećanje da će tiskati jeftinije knjige. Iz toga se može zaključiti da je svoje prosvjetiteljske ideje biskup namjeravao ostvariti u skladu s provedbom tih ideja u Europi, tiskanjem jeftinijih knjiga koje bi na taj način bile dostupnije puku. U biskupovu odgovoru na te napade navedena je i njegova želja da uz knjižaru osnuje i javnu knjižnicu (što je i ostvareno 1808.), što također potvrđuje njegove prosvjetiteljske težnje, a u njegovu pismu župnicima i kanonicima ističe se da će tiskara biti najprikladnije sredstvo za

širenje crkvene literature (Puškadija Ribkin 1993: 85). Kotcsheovi napadi na Vrhovca kulminirali su optužbama da je jakobinac koji posluje protiv zakona i da noću tiska zabranjene knjige. Nakon brojnih parnica biskup je 1795. oslobođen od daljnjeg postupka, ali mu je kralj savjetovao da tiskaru prepusti nekoj građanskoj osobi. Biskup Vrhovac nakon toga tiskaru prodaje Antunu Novoselu. Budući da je riječ o suprugu njegove sestre, jasno je da je bila riječ o formalnoj prodaji, nakon koje je biskup i dalje bio idejni voditelj poslova (Puškadija Ribkin 1993: 88). Stoga će se Vrhovčev „prosvjetiteljski projekt” uvelike zrcaliti u radu tiskare, a dijelom i u ponudi knjižare. Napadi se ni tada nisu stižali, budući da Kotcshe nije ostvario svoj cilj – stjecanje monopola nad zagrebačkim tiskom. Puškadija Ribkin u svome radu navodi i sve spletke koje je poduzimala njegova supruga Julijana kako bi otkrila nepravilnosti u radu tiskare i ušla u trag zabranjenim knjigama za čije je tiskanje optuživala biskupa. Provedena istraga pokazala je međutim da se u toj tiskari nisu tiskale zabranjene knjige (Puškadija Ribkin 1993: 91).

Promjena vlasnika ogleđa se i u promjeni naziva tiskare. Od 1794. do 1796. tiskara se nazivala *biskupskom*. Deželić navodi više naziva koji se za tiskaru pojavljuju na ondje tiskanim knjigama: *Typis Episcopolibus; Bischöfliche Buchhandlung; Typographia Episcopali; mit Bischöflichen Schriften; Biskupszka Stamparia* (Deželić, 1925). Pregledavajući bibliografske zapise knjiga koje se nalaze u analiziranom knjižarskom katalogu, izdvojeni su nazivi za tu tiskaru nakon što ju je 1796. preuzeo Antun Novosel: *Typis Novoszelianis; Novosel'schen Buchdruckerey; Novoszelzka stamparia; Czesz. Kraly. Szlobodna Novoszelzka szlovotizka; Czeszarzko-kralyevz. szlobodna Novoszela knigaria; Typis Caesareo-regiae privilegiatae Typographiae Novoszelianae te Pritizkano z szlovami Novoszelzkemi*.

Novoselov knjižarski katalog

Nakon „preuzimanja” tiskare i knjižare od biskupa Vrhovca Antun Novosel počeo je objavljivati knjižarske kataloge. U literaturi se mogu pronaći podaci o dva njegova kataloga tiskana 1796. i 1801. godine. Oba su sačuvana u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (signatura R II F-8-1477, privezi 3 i 4) i oba imaju isti naslov: *Verzeichniss der Bücher (...)*. Tiskani su i manji katalozi koji su distribuirani s knjigama koje je Novosel tiskao, poput kataloga *Verlagsbücher der von Novoszelschen Buchhandlung in Agram* na trima listovima s 43 naslova, koji je sačuvan privezan uz drugi dio *Raztolnachenya evangeliumov nedelyneh* iz 1797., pohranjenih u budimpeštanskoj Nacionalnoj knjižnici Széchényi pod signaturom 36.903/2.

I katalog Novoselove knjižare analiziran u ovome radu (*Obznanenye*), koji se u literaturi ne spominje, čuva se u Nacionalnoj knjižnici Széchényi pod signaturom 806.662/2, a na njemu nema godine objavljivanja. Budući da je posljednja godina tiska nekog djela navedenog u katalogu 1800., pretpostavlja se da je to godina njegova objavljivanja. Sumnju pobuđuju dva djela, i to *Lado horvatzki iliti Sibilla zverhu mnenya dojducheh*

pripecheny na devet vil razluchena po negdassnyem knezu Pavlu Ritteru i Kratek navuk od mestrie pupkorezne: za potrebochu muskeh y sziomaskeh ladanszkeh sen Horvatzkoga orszaga y okolo nyega blisneseh sztrankih Jeana Baptistea Lalanguea. Uz ta dva djela nije navedena godina izdanja. Lalangueovo djelo Trattner je tiskao 1777. godine, a drugo izdanje *Sibille* 1783. godine, pa je moguće da se zapisi u katalogu odnose na ta izdanja. No pretraživanjem Hrvatske bibliografije pronađen je podatak da je *Sibilla* tiskana u Novoseloj tiskari 1801., isto kao i *Kratek navuk od mestrie pupkorezne*, pa je moguće da je i katalog tiskan 1801., što bi značilo da ga je nakon muževe smrti tiskala njegova udovica Franciska Novosel. Točna je godina tiska dakle dvojbena, a zasad se katalog može datirati u 1800. ili 1801. godinu.

Katalog je otisnut na 32 stranice, a navedeno je 298 knjiga te 30 geografskih karata uz skup karata za potrebe škola. Karte nisu analizirane u ovom radu. Svaki je zapis naveden pismom i jezikom na kojem je tiskano i djelo, uvijek je navedena i cijena, te uz većinu i podatak o mjestu tiska i formatu. Podatak o autoru nedostaje uz mnogo naslova, a za neke autore koji su navedeni utvrđeno je da su prevoditelji djela. U ovom radu nije bio posebno analiziran problem autorstva jer on nije usko vezan uz temu, a zbog svoje bi složenosti zahtijevao širu diskusiju.

Katalog započinje *Obznaneniyem* u kojem se objavljuje da u „doli podpisani Knigotersilniczi szledecha zgotovlyena nahadyajuszte: *Hollanda Rastolnachenye evangeliumov*”. Riječ je o prijevodu djela *Evangelien erklaerungen* koje je preveo Josip Ernest Matijević, „vojni kapelan varaždinskoga generalata, župnik u Garešnici te vjeroučitelj i altarist u Zagrebu” (Hoško 2006: 148). Autor izvornika je njemački svećenik Johann Georg Holland. U *Obznaneniyu* je objašnjeno da je *Rastolnachenye evangeliumov* „na dve Ztrani razdelyena, zmed kojeh perva zadersava vu szebi Prodechtva od I. Ned. Adv. Do Ned. Troj. Druga pako od Ned. Troj. do kraja. Vizaka vendar Ztran ima dvoje razdelènnye”. Nakon toga u katalogu se navodi kako se knjige mogu kupiti uvezano, neuvezano ili čak u tvrdom uvezu, o čemu ovisi i cijena. Osim toga vodi se računa i o onim čitateljima, osobito župnicima, koji su već dobili prvi dio te se njima nudi samo drugi, a navode se i sve ostale mogućnosti kupnje, npr. ako netko posjeduje samo 1. dio 1. dijela i sl.

U drugom se dijelu *Obznanenya* obznanjuje da je u tijeku prijevod četvrtoga i petog dijela *Rastolnàchenya velikoga Katekismussa* te da će oni uskoro biti otisnuti, što će odmah biti i obznanjeno, isto kao i propovijedi austrijskog svećenika J. P. Schilchera koje je preveo Josip Horvat. Pritom se umiruje kupce prvih triju dijelova *velikoga Katekismussa* koji očito iščekuju nastavak: „ovo obznanitisze hoche, zato oni, koteri perve tri ztrani vzeliszu dvojiti nemoraju, da szledeche nebi dobili”. Langov komentar *Velikog katekizma* dotad je dostupan u originalu (*Erklärungen über den großen Katechismus zum Unterrichte des Landvolks vorgetragen*), a prevodio ga je također Matijević.

U trećem, najduljem dijelu *Obznanenya* vrlo je detaljno, na čak četirima stranicama, predstavljena knjiga *Vrachitel betegujùche sivine to jezt, vrachtva za rogatu màrhu,*

kermke, y mladinu. Riječ je o popularnom veterinarskom priručniku koji je napisala grofica Josipa Oršić, a u katalogu je vrlo detaljno navedena svaka bolest za koju se prikladan lijek u navedenoj knjizi može pronaći, kao naprimjer: „Da telichem lepi rogi zràzteju. Ako praschichi dojdú na szvét szlépi. Ako praszicza ima navadu szvoje odojke pojedati.”

Iz *Obznanenya* je razvidan trud koji je Novosel ulagao u promidžbu svojih knjiga prije nego što su bile objavljene i nakon njihove objave, kao i pogodnosti koje je nudio pri njihovoj kupnji. Nakon predstavljanja navedenih „noviteta” slijedi prodajni popis knjiga.

Analiza kataloga

Djela navedena u katalogu analizirana su s obzirom na jezik, žanr i zemlju tiska. Posebno su analizirana djela tiskana u Hrvatskoj i ona koja su tiskana na hrvatskom jeziku. Pri analizi kataloga bila je korištena i baza Skupnog kataloga hrvatskih knjižnica pomoću koje su rekonstruirane godine tiska i tiskari hrvatskih knjiga koji nisu bili navedeni u katalogu. Da bi se rekonstruirale godine izdanja i tiskare svih djela kod kojih to u katalogu nije navedeno, bilo bi potrebno pretražiti i ostale kataloge drugih nacionalnih knjižnica.

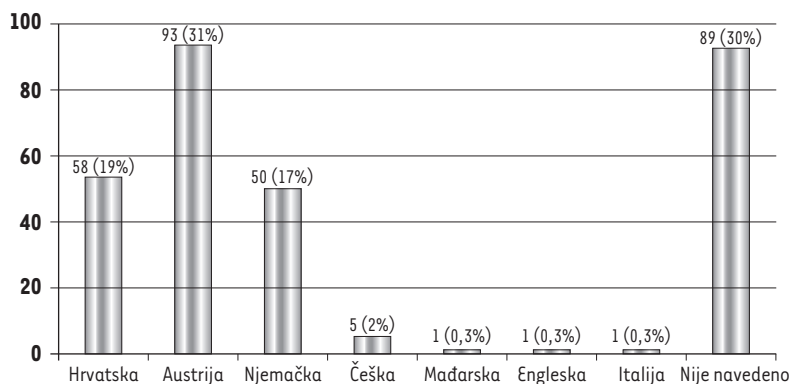
U katalogu je ponuđeno 298 knjiga od kojih je većina podijeljena u četiri kategorije:

- 1) *Verlags-Artikeln der k.k. privilegirten von Novoszelschen Buchhandlung in Agram* (28 knjiga)
- 2) *Kirchengesänge* (4 knjige)
- 3) *Ferner sind in dieser Buchhandlung theils ganz neu, theils wieder angekommene Bücher um bevgeseßte Preise zu haben* (160 knjiga)
- 4) *Ganz neuestangekommene Bücher* (61 knjiga).

Nakon druge kategorije, crkvenih napjeva, u kojoj su navedena samo četiri naslova, navedeno je 45 djela koja se nižu bez određenog naziva kategorije. Na kraju su navedene zemljopisne karte pod nazivima *Landcharten* i *Schulkarten*.

Ovisno o tome je li knjiga pisana latinicom ili goticom, na tom je pismu u katalogu naveden i zapis za navedenu knjigu. Tako nalazimo 82 knjige pisane latinicom (28 %), a njih 216 (72 %) pisano je goticom.

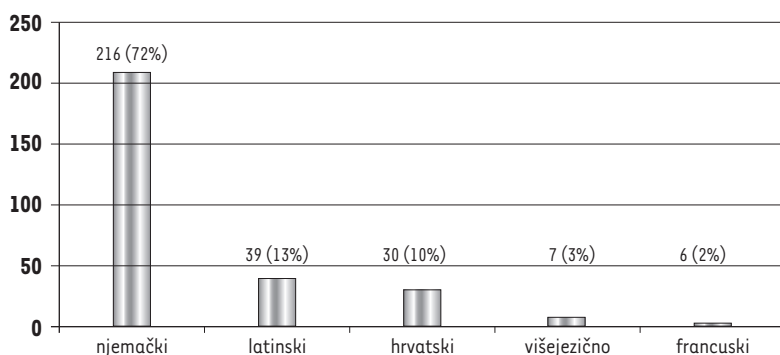
Uz 53 knjige u katalogu je navedeno da su tiskane u Hrvatskoj. Njima možemo pridružiti još 5 uz koje nije navedeno mjesto tiska, ali budući da su pisane hrvatskim jezikom i da su navedene u istoj kategoriji s ostalim knjigama tiskanim u Hrvatskoj, nameće se zaključak da su i one bile tiskane u Hrvatskoj. Tako možemo pretpostaviti da je u Hrvatskoj bilo tiskano 58 knjiga iz toga kataloga, 93 knjige (31 %) tiskane su u Austriji, 50 u Njemačkoj (17 %), 5 u Češkoj, a po jedna u Italiji, Engleskoj i Mađarskoj. U zapisima za čak 89 knjiga nije navedeno mjesto tiskanja.

Grafikon 1. Mjesto tiskanja djela zastupljenih u katalogu

Djela uz koja nije navedeno mjesto tiskanja većinom se nalaze u rubrikama novih knjiga (70 %). Većina ih je (78 %) pisana njemačkim jezikom, a manji dio (22 %) latinskim. Čak 94 % knjiga koje su navedene u tim rubrikama, a uz koje je naznačeno mjesto tiska, tiskano je u Austriji i Njemačkoj, pa možemo zaključiti da je većina knjiga uz koje mjesto tiska nije navedeno također tiskana u tim zemljama. Time je jasno vidljiva okrenutost Novoselove knjižare Austriji i Njemačkoj, što je moguće povezati i s posljedicama reformi Josipa II. provedenih potkraj 18. stoljeća.

Analiza je pokazala da je riječ o djelima najvećim dijelom pisanim goticom, na njemačkom jeziku, nakon njih najzastupljenija su ona na latinskom, a potom ona na hrvatskom jeziku.

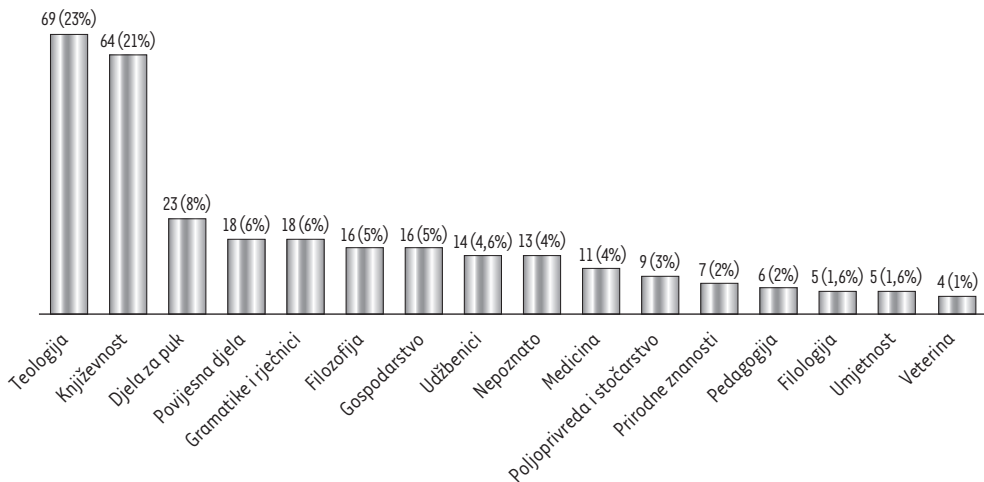
Grafikon 2. Jezik djela zastupljenih u katalogu

Knjižarstvo i nakladništvo sjeverne Hrvatske općenito je bilo pod utjecajem njemačkog govornog područja. Vlasnici tiskara, kao i njihovi voditelji, često su porijeklom iz

Austrije ili Njemačke, ili su ondje bar neko vrijeme radili, te su njihove veze s austrijskim i njemačkim knjižarima zasigurno bile vrlo dobre. Zagrebački građanski sloj, plemstvo i činovništvo koje se izvrsno koristilo njemačkim jezikom nije imalo problema oko kupovine bilo koje knjige pisane njemačkim jezikom koju je željelo čitati.

S druge je strane latinski i dalje bio *lingua communis* cijele Europe te su učeni Europljani koji su željeli da njihova djela prijeđu granice zemlje u kojoj su živjeli bili primorani pisati latinskim jezikom. Stoga je broj knjiga pisanih latinskim jezikom i dalje velik.

No prosvjetiteljske ideje logično su bile povezane s jezičnom problematikom. Da bi se „prosvjetlio” narod, knjige za puk morale su biti tiskane hrvatskim jezikom, a nastojalo se i u tome da u javnom životu prevlada hrvatski jezik (Bratulić, Damjanović 2007: 11). Težnje biskupa Vrhovca također su bile usmjerene afirmaciji narodnog jezika (usp. Kolanović 1984). Stoga se sve više knjiga tiska na hrvatskom jeziku, a one koje su u ponudi u ovom katalogu detaljnije su obrađene u idućem poglavlju. Zanimljivo je da je u katalogu samo 6 (2 %) djela pisanih francuskim jezikom. Prema Aleksandru Stipčeviću, francuske su knjige češće u nešto kasnijim prodajnim katalogzima „pa ih tako u katalogu Franje Rudolpha iz 1822. ima 44” (Stipčević 2005: 110).

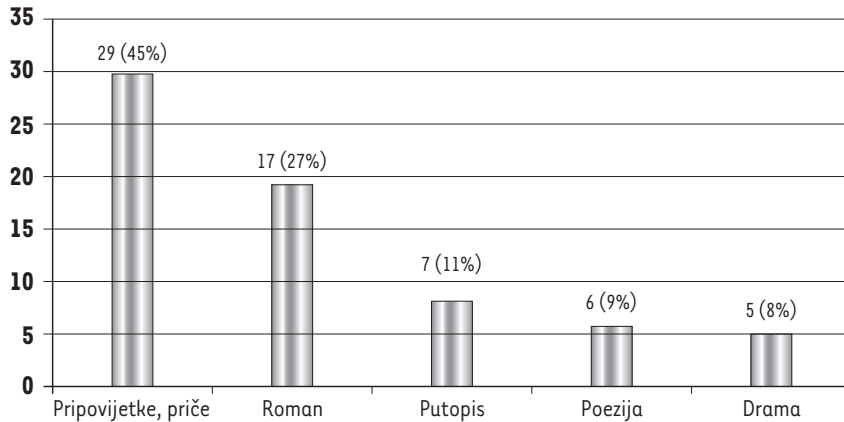

Grafikon 3. Žanrovi djela ponuđenih u katalogu

Velik dio (23 %) naslova ponuđenih u katalogu i dalje čine djela teološke tematike, i to popularne zbirke propovijedi, djela o moralu i moralnom odgoju mladeži te katekizmi, tumačenja Svetog pisma i upute o odgoju djece i obiteljskom životu u katoličkom duhu. Osim djela koja su spomenuta u uvodnom dijelu *Obznanenya*, valja izdvojiti djelo Heinricha Wilhelma Clemmsa, poznatog profesora teologije na sveučilištu u Tübingenu, djela o blagdanima i propovijedi koje su uz njih vezane, biografije crkvenih osoba i sl.

Nakon teoloških djela žanrovski su najzastupljenija djela iz književnosti (21%), i to većinom (72 %) pripovijetke i romani.

Grafikon 4. Književnost - razrada

Velik broj tih djela možemo povezati sa sve većom popularnošću romana koju Krešimir Nemeć povezuje s usponom građanskog sloja. Širenje romana kao žanra objašnjeno je u:

povećanju slobodnog vremena kod širih slojeva stanovnika, povećanju životnog standarda srednje klase koja je dio zarade mogla odvojiti za zabavu, te činjenici da, osobito u ženskom dijelu populacije, važna komponenta zabave postaje upravo čitanje romana (...) čitanje romana bilo (je) jedno vrijeme primarno ženski posao (Nemeć 1995: 50).

Podatak koji navodi Nemeć, a prema kojemu na prijelazu stoljeća u Njemačkoj izlazi stotinjak romana godišnje, zasigurno nalazi svoj odjek i u zagrebačkoj knjižarskoj ponudi. Prozni književni tekstovi, među kojima nalazimo priče o duhovima, fantastične i viteške priče, sentimentalne romane i pripovijetke i slično, listom pisani njemačkim jezikom (tek je jedan hrvatski te dva francuska), jasno ukazuju na postojanje čitateljica koje su rado čitale njemačke romane i pripovijetke jednake onima u kojima su uživale Bećanke toga doba. Popularizacija toga žanra može se objasniti i smanjenjem cijene knjiga. Naime analiza kataloga pokazuje da su romani i zbirke pripovjedaka stajali oko 30 kruna, što je prosječna cijena knjiga u knjižari.

Među tim djelima nalazimo Augusta Lafontainea, vrlo čitanog njemačkog autora moralizatorskih novela i sentimentalnih priča s kraja 18. stoljeća. Uvrštavanje njegovih romana u knjižarsku ponudu govori o vrlo brižljivom praćenju suvremenih trendova od strane knjižara, ali i od strane čitatelja koji su, očito, takva djela rado čitali.

Od prozih vrsta valja izdvojiti i vrlo popularne putopise. Tako u ovom katalogu nalazimo djelo Johanna Reinholda Forstera, njemačkog zoologa i učitelja koji je znamenit po tome što je putovao oko svijeta s Jamesom Cookom. Svoja je iskustva opisao u putopisu koji su u Novoselskoj knjižari mogli kupiti i Zagrepčani. Osim toga zanimljiv je i putopis o Londonu *Vierzehn Tage in London*, u kojem je, sudeći prema naslovu, napisano čega se ondje treba paziti, kamo treba ići, a dana je i povijest kriminala u tome gradu.

U doba prosvjetiteljstva snažno se razvija znanost, što je išlo ukorak s razvojem visokog školstva. Očito je da je obrazovani sloj čitao znanstvena djela jer je u Novoselskoj knjižari bilo moguće nabaviti birana djela s područja svjetske znanosti. Tako u katalogu nalazimo djelo Carla von Linnéa, švedskog botaničara, fizičara i zoologa, oca moderne taksonomije i ekologije, osnivača Švedske akademije znanosti, za kojega je Rousseau rekao da je najveći čovjek na Zemlji. Iznimno je zanimljivo i važno da se u Zagrebu moglo kupiti i djelo Immanuela Kanta *Constitutio principii Metaphysicae morum*, kao i dvije kritike njegove filozofije. Nadalje Novoselov katalog nudi Voltaireovo djelo *Memoires pour servir á la vie de Mr. de Voltaire*. Ne ulazeći ovdje u raspravu o zabranama Kantovih i Voltaireovih djela, možemo samo konstatirati da je s obzirom na ponudu suvremene filozofske literature Zagreb slijedio europske trendove.

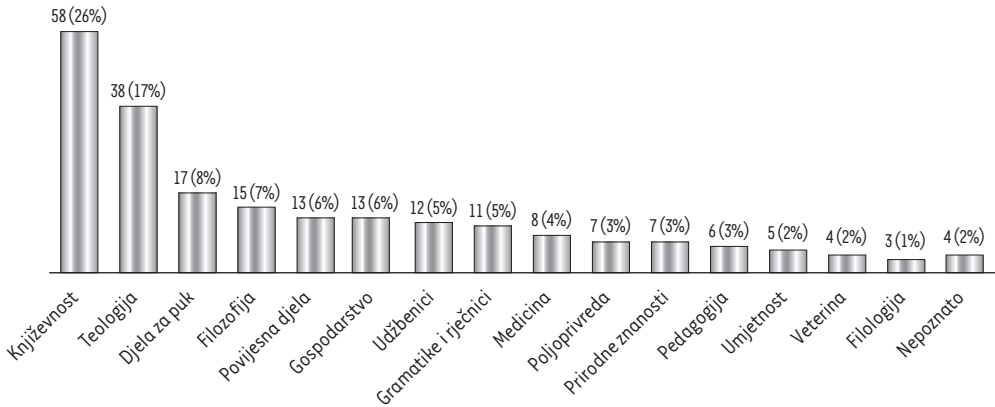
Od djela koja pokazuju želju za praćenjem suvremenih svjetskih zbivanja valja navesti rasprave o gospodarskim pitanjima kao što su navodnjavanje i plovni putovi, o uvozu i izvozu, poreznim pitanjima, pa čak i o zatvorskim sustavima. Razvoj građanskog obrtničkog sloja može potvrditi čak 10 knjiga o obrtništvu, što uključuje i školske udžbenike za obrtničke škole.

Kod djela koja su pri analizi uvjetno stavljena u kategoriju „djela za puk” zamjetna je prilična raznolikost. Riječ je o djelima o društvenim igrama i priručnicima za zdrav život kao što je npr. Wenzelov *Die Kunst, gesund, jugendlich, stark und schön auch im Alter zu bleiben*, u kojem se nalaze upute kako ostati mlad i zdrav. Nadalje je u ovoj kategoriji priručnik za procjenjivanje ljudi prema vanjskom izgledu te za kartaške igre, koje možemo povezati sa zabavom građanskog sloja i plemstva. Nalazimo i kuharice, i to kako one za mesna jela, tako i one za doba korizme, pa čak i za slastičare.

U skladu s razvojem poljoprivrede i stočarstva ponuđeno je čak 9 djela s toga područja: o uzgoju žitarica, vočki, povrća, o svinjogojstvu, ovčarstvu i sl. Isto je tako prosvjetiteljsko promicanje medicinskih znanosti, koje je išlo ukorak s težnjama da se smanji smrtnost stanovništva, vidljivo u bogatoj ponudi od čak 11 knjiga medicinske tematike. Važniji medicinski priručnici obrađeni su u poglavlju koje se bavi hrvatskim knjigama.

S obzirom na mjesto tiska, većina knjiga (31 %) tiskana je u Austriji, od čega čak 48 % u Beču, i to na njemačkom jeziku. U rubrikama novih knjiga većinom su (42 %) knjige

tiskane u Austriji, a nakon toga u Njemačkoj (23 %) te u Češkoj (2 %). Čak 86 % knjiga navedenih u rubrikama novih knjiga pisano je goticom, na njemačkom jeziku, a 10 % na latinskom. Među njima je tek jedna pisana hrvatskim jezikom.

Grafikon 5. Žanrovska struktura knjiga navedenih u rubrikama novih knjiga

Većinu novih knjiga čine one s područja književnosti, a to su sentimentalni romani, priče o duhovima, srednjovjekovnim vitezovima, kralju Arturu i sl., knjige koje su bile popularne i u Austriji i Njemačkoj toga doba. Ljerka Sekulić navodi da je

književnost prosvjetiteljstva izrazito prijelaznog značenja i skromne umjetničke razine. Tržište je preplavljeno pustolovnim i ljubavnim romanima u tradiciji baroka, neporecivo trivijalnog karaktera (Sekulić 1974: 61).

Iz tog razloga za 28 romana ili pripovjedaka navedenih u katalogu u povijestima književnosti nije pronađen podatak o autoru ni o djelu samom, te je njihovo pripadanje tome žanru određeno prema naslovu oblikovanom na način koji je tipičan za tu vrstu sentimentalne proze. Riječ je o pričama o vitezovima koji noću jure na svojim konjima, pričama o lijepim djevojkama iz vremena Okruglog stola i sl.

Prevlast knjiga iz književnosti nad knjigama iz teologije u rubrikama novih knjiga govori o porastu potražnje takve vrste literature, a velik broj novih knjiga iz područja gospodarstva, medicine, poljoprivrede, pedagogije i prirodnih znanosti jasan je pokazatelj da je u Zagrebu toga doba čitateljstvo bilo vrlo heterogeno i da se čitala raznolika literatura. To nam potvrđuje hipotezu da knjižarski katalog odražava povijesne, ekonomske i obrazovne okolnosti vremena u kojem je nastao.

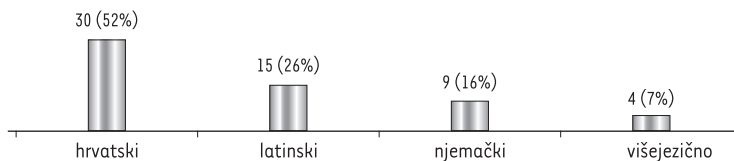
Knjige tiskane u Hrvatskoj

Kao što je već navedeno, za 58 knjiga koje su navedene u katalogu možemo zaključiti da su tiskane u Hrvatskoj. Od toga je čak 30 (52 %) na hrvatskom jeziku, čime se premašuje broj od 15 (26 %) knjiga na latinskom. Rezultat je to zasigurno prosvjetiteljskog i pretpreporoditeljskog duha u kojem je radila Novoselska tiskara.

Uz 34 knjige navedena je godina izdanja, za 14 knjiga ona je rekonstruirana uz pomoć Skupnog kataloga hrvatskih knjižnica, a za 10 knjiga taj podatak nije pronađen. Knjige su tiskane između 1770. i 1800./1801. godine. Uz pomoć Skupnog kataloga u koji je unesen i podatak o *ex librisima* na knjigama uočeno je da je čak devet (16 %) knjiga bilo dijelom privatne knjižnice Velimira Gaja. Daljnje analize koje bi zahtijevale temeljitu usporedbu knjižarske ponude i privatnih knjižnica mogle bi dovesti do zanimljivih podataka o tome u kolikoj su mjeri pojedine znamenite osobe toga doba utjecale na knjižarsku ponudu i obrnuto.

Većina knjiga tiskanih u Hrvatskoj tiskana je u Novoselskoj tiskari, njih 39 (67 %), a 12 (21 %) ih je bilo tiskano u Trattnerovoj tiskari, koju biskup Vrhovac, uostalom, i preuzima, a tek jedna kod zagrebačkog tiskara Antuna Jandere. Za osam knjiga tiskanih u Hrvatskoj nije poznata tiskara.

Od djela koja su bila tiskana u Novoselskoj tiskari, njih je 30 (77 %) bilo tiskano od 1796. do 1800./1801., tj. nakon Novoselova preuzimanja tiskare. Prije preuzimanja tiskana je *Historia universalis Illyrici* Andrije Blaškovića, zatim Katančićeva djela s područja arheologije i filologije, propovijedi na hrvatskom Davida Meznara i na njemačkom Johanna Schwerdlinga, jedna latinska epistola i *Geschichte der Mauritanischen Koenige* (*Povijest mauritanskih kraljeva*). Dakle jasno je da je biskup Vrhovac od početka rada svoje tiskare krenuo s tiskanjem djela različite žanrovske strukture, no s jasnim ciljem prosvjeđivanja puka, ali i udovoljavanja intelektualnoj i znanstvenoj znatiželji onih obrazovanijih.

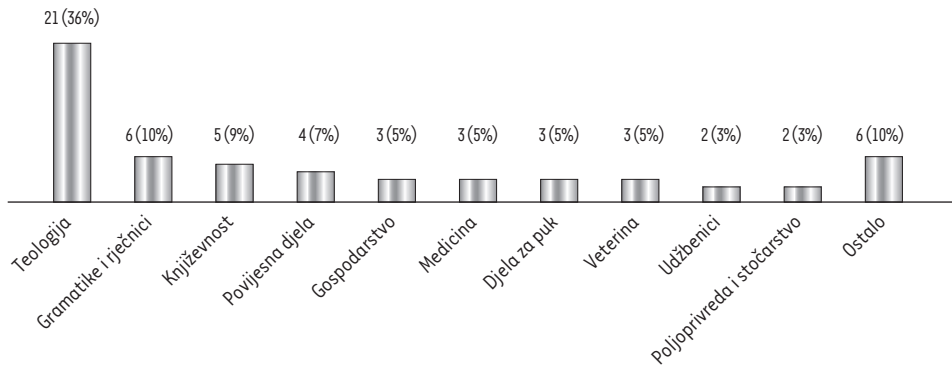
Grafikon 6. Jezik djela tiskanih u Hrvatskoj

Knjige tiskane na hrvatskom bit će detaljnije obrađene u sljedećem poglavlju. Na latinskom je jeziku tiskano sedam djela s područja teologije, latinska i njemačka gramatika, Mikloušičev prijevod gramatike Manuela Alvaresa *Syllabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari, in Croaticam linguam conversorum*, Vrhovčevo djelo

Jus Quadripartitum Regni Hungariae te tri Katančićeva djela (*Fructus auctumnales*, filološka rasprava *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum* i drugo izdanje njegova znanstvenog djela s područja arheologije *De columna milliaria Romana ad Eszecem reperta*). Uz jednu klasičnu latinski epistolu, djelo koje potvrđuje prosvjetiteljske težnje izučavanju nacionalne povijesti jest *Historia universalis Illyrici*.

Separat iz velebnog djela *Illyricum Sacrum* Filipa Riceputija, Daniela Farlatija i Jakova Coletija *Series episcoporum zagradiensium desumpta ex eruditissimo opere Danielis Farlati dicto* sljedeće je djelo koje valja posebno spomenuti u pregledu povijesnih djela koja su ponuđena u ovom katalogu. Riječ je o važnom djelu katoličkog prosvjetiteljstva, to je „monumentalno povijesno djelo koje su zasnovali i ostvarili isusovci” (Kurelac 2003: 307). Filip Riceputi to je djelo zamislio kao crkvenu i građansku povijest južnih Slavena te je cijeli život prikupljao i vrednovao opsežnu građu, „polažući temelje za znanstvenu obradu i kritično pisanje povijesti Ilirika” (Kurelac 2003: 308). Rad su završili Daniele Farlati i Jacopo Coleti nakon njegove smrti, a Novosel je nudio izvadak iz djela koji se odnosi na zagrebačke biskupe.

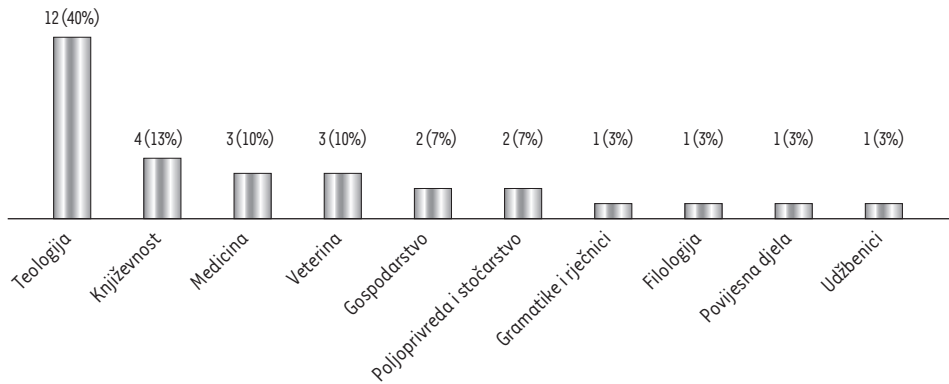
Osim toga u Novoselovoj se knjižari mogao nabaviti i nekrolog koji je Tomo Mikloušić napisao Nikoli Škrlecu pod nazivom *In obitum Nicolai Skerlecz de Lomnicza Supremi Zagradiensis Moderatoris*.

Grafikon 7. Žanrovi djela tiskanih u Hrvatskoj

Knjige tiskane na hrvatskom jeziku

Kao što je već navedeno, u katalogu je ponuđeno 30 (10 %) djela tiskanih hrvatskim jezikom, vrlo raznolike žanrovske strukture.

Grafikon 8. Žanrovi djela tiskanih na hrvatskom jeziku (u Hrvatskoj)

I dalje prevladavaju djela teološke tematike (40 %). Među njima je već spomenuto *Raztolnachenye evangeliumov nedelyneh: jedna kniga chtenya za varaskoga y ladanzkoga chloveka, kak takaj za potrebochu duhovneh paztirov &c. Iz Nemskoga na horvatzki jezik preneseno po Jof. Ern. Matthievits* koje je posebno najavljeno u uvodnom dijelu kataloga. Riječ je o djelu koje biskup Vrhovac preporučuje svećenicima svoje biskupije za korištenje, zajedno s Langovim tumačenjem *Velikoga katekizmusha* čiji je završetak prijevoda također najavljen u uvodnom dijelu kataloga. To je tzv. Austrijski jedinstveni katekizam koji je

carica Marija Terezija proglasila obveznim školskim i izvanškolskim vjeronaučnim priručnikom u svim zemljama pod svojom carskom i kraljevskom vlašću, pa i u Hrvatskoj (Hoško, 2006: 147).

U Hrvatskoj su ta djela prihvaćena, osobito u Zagrebačkoj biskupiji, pa su bila tiskana na kajkavskom narječju. Očito je dakle postojalo više razloga za odluku o njihovu tiskanju i uvrštavanju u knjižarsku ponudu: bila su popularna, preporučao ih je sâm Vrhovac, a možda se mislilo i na ekonomske razloge. Naime knjigom koju preporuča biskup svećenici će se služiti, a kako je pisana na hrvatskom jeziku, možda nađe i druge kupce.

Osim *Raztolnachenya* valja spomenuti djelo „apostolskog misionara” Jurja Muliha, najplodnijeg hrvatskog teološkog pisca 18. stoljeća (usp. Fuček 2003). U katalogu je ponuđena popularna *Hrana nebezka vu pobosneh molitvah, litaniah, popevkah*. Ponuđene su i propovijedi zagrebačkog svećenika Ivana Muliha *Prodestva kratka i*

gotova za vsze letne dobe nedelje. Od teoloških djela namijenjenih puku u Novoselskoj knjižari mogle su se nabaviti i popularne knjige Davida Meznara, *Molitvena Knisicza te Evangeliumi (szveti) na vsze Nedelye y szvetke czeloga leta*. Valja spomenuti još i *Pobosna y kratka za vszaki dan meszeczca premisslyavanya* Nikole Plantića, „najviše spominjanog hrvatskog misionara u domaćoj literaturi” (Korade 2003: 239). Plantić je kao misionar velik dio života proveo kao rektor kolegija u Buenos Airesu te u mnogim drugim misijama. Nakon izгона isusovaca iz današnjeg Urugvaja, gdje je u to doba boravio, došao je u Hrvatsku, gdje je bio rektor kolegija u Varaždinu, a nakon ukinuća isusovačkog reda bio je propovjednik te je objavio i knjižicu duhovnih razmatranja koju je tiskao u Trattnerovoj tiskari.

Žanrovsku raznolikost potvrđuju čak tri knjige medicinskog sadržaja. Riječ je o djelima Jeana Baptistea Lalangua, najistaknutijeg promicatelja i reformatora zdravstva u Hrvatskoj u 18. stoljeću i začetnika stručne medicinske književnosti na hrvatskome jeziku. Pod utjecajem prosvjetiteljstva on je svoje stručno medicinsko znanje prenosio puku. U katalogu se nalazi njegovo najpoznatije djelo *Medicina ruralis iliti Vrachtva ladanyusza za potrebochu musev, y szziromakov horvatczkoga orszaga y okolu nyega, blisnesseh meszt* objavljeno u Varaždinu godine 1776. te djelo *Kratek navuk od mestrie pupkorezne: za potrebochu muskeh y szziromaskeh ladanszkeh sen Horvatczkoga orszaga y okolo nyega blisneseh sztrankih* koje piše da bi podučio siromašnije žene primaljstvu i utjecao na smanjenje visokog pomora porodilja (Belicza 2003: 397). Medicinske upute sadržava i *Hisna knisicza* anonimnog autora, koja spada u žanr onodobnih popularnih pučkih priručnika.

Od povijesnih priručnika na hrvatskom jeziku katalog nudi *Zachetek historie iliti Kratki y lehkek nachin mlade lyudi historie nauchiti* Maximiliana Dufrénea te *Razgovor u Priliczi voiska Ogulinska jest odhajala suproti Franzusu* Franje Fustinionija. Od knjiga s područja gospodarstva valja spomenuti *Kratek navuk poleg kojega najbolje behh murvih drevje zadobivasze ter y szvilni chervi redno hranitische mogu vu dve knigi razdelen*. Napisao ga je Antun Romani, koji je došao u Hrvatsku kao kraljevski nadzornik za gojenje dudova svilca i za tvornice svile (Muljević 2003: 375). Usto se o uzgoju ovaca moglo čitati u djelu *Od szkerbi y paszke v-okol ovacz, kaksze naimre vu dober sztaliss posztaviti y vu thom chuvati mogu*. Najčešće spominjano djelo s područja gospodarstva tiskano u Novoselskoj tiskari jest *Temelj žitne trgovine* karlovačkog trgovca Josipa Šipuća objavljeno 1796., u kojem su dane upute kako postupati sa žitom da bi ono ostalo zdravo i da bi se za njega dobila najviša cijena.

Od djela iz književnosti, kojih je u Hrvatskoj tiskano četiri, zanimljivo je popularno djelo *Mlaissi Robinzon: iliti Jedna kruto povolyna, hasznovita pripovezt za Detczu* J. H. Campea kojega je preveo Anton Vranić jer dokazuje da se u književnoj ponudi mislilo i na djecu.

Tako raznolika žanrovska ponuda djela na hrvatskom jeziku upućuje na zaključak da su čitateljske potrebe i duh vremena utjecali na knjižarsku ponudu u Zagrebu na prijelazu

iz 18. u 19. stoljeće, iako ostaje činjenica da su najpopularniji žanrovi toga doba bili dostupni mahom na njemačkom jeziku. Knjižarska je ponuda zasigurno bila u skladu s čitateljskim potrebama te s obrazovnim, ekonomskim, gospodarskim i kulturnim promjenama toga razdoblja.

Zaključak

Usporedimo li teme i jezik djela prodavanih u Novoselskoj knjižari sa širim kontekstom rada tiskare i knjižare istog vlasnika, jasno je da je tiskarstvo i knjižarstvo bilo u izrazito tijesnoj vezi s ekonomskim, gospodarskim i kulturnim kontekstom svoga vremena. Prosvjetiteljske ideje koje se šire onodobnom Hrvatskom jačaju svijest o važnosti širenja pismenosti među svim društvenim slojevima, što je podrazumijevalo tiskanje djela na hrvatskom jeziku. Toj tvrdnji u prilog ide 30 djela tiskanih hrvatskim jezikom i izrazito raznolika žanrovska struktura tih djela. S druge strane, u skladu s europskim tendencijama toga razdoblja, književnost postaje najzastupljenijim žanrom u katalogu. Analizirani knjižarski katalog stoga, iako tek posredno, zrcali prosvjetiteljska nastojanja Maksimilijana Vrhovca, jer je 52 % knjiga tiskanih u Hrvatskoj i ponuđenih u katalogu ujedno tiskano na hrvatskom jeziku, uglavnom u tiskari koja je bila pod njegovim izravnim ili, u Novoselovo doba, neizravnim utjecajem. Dominiraju teološka djela i različiti praktični priručnici iz gospodarstva, medicine i sl., koji se na hrvatskom jeziku tiskaju od 70-ih godina 18. stoljeća.

S druge strane, tek je 10 % svih ponuđenih naslova na hrvatskom jeziku. Katalogom dominiraju njemački jezik i djela iz teologije i književnosti. Ako je točna pretpostavka da je Novosel formirajući knjižarsku ponudu uvažavao potrebe i želje čitatelja, moramo zaključiti da je broj onih koji su željeli čitati „prosvjetiteljsku” literaturu na narodnom jeziku za knjižarski posao bio gotovo zanemariv.

Nadalje, to je doba razvoja znanosti i jačanja svijesti o važnosti naobrazbe, što je u ovom katalogu potkrijepljeno djelima s područja matematike, fizike i drugih znanosti.

Analizom kataloga dokazana je uporabljivost knjižarskih kataloga kao izvora za povijest knjige jer je ponuda potpuno u skladu s prosvjetiteljskim idejama, ekonomskim, gospodarskim, obrazovnim i drugim okolnostima u kojima je knjižara djelovala.

Bilo bi zanimljivo usporediti knjižarske kataloge koji su u istom razdoblju bili objavljeni u drugim knjižarama u Zagrebu ili na drugim područjima te kataloge istog knjižara objavljene u drugim razdobljima. Takva sinkronijska i dijakronijska analiza pokazala bi razlike i sličnosti čitateljskih potreba u drugim sredinama, ali i promjene tih potreba kroz vrijeme u istoj sredini. Osim toga usporedba rezultata tih istraživanja te detaljnije istraživanje arhivske građe vezane uz rad Novoselske knjižare, u svrhu upoznavanja njezinih odnosa s dobavljačima, drugim hrvatskim i stranim nakladnicima te čitateljima, dali bi cjelovit uvid u knjižnu produkciju i razloge njezinih mijena te u kulturne i intelektualne potrebe građanstva pojedinih razdoblja, utjecaj europskih

i drugih međunarodnih kulturnih stremljenja na hrvatsku sredinu i sl. Tako bi, osim povjesničarima knjige, analize knjižarskih kataloga mogle služiti i povjesničarima književnosti te, općenito, kulturnim i socijalnim povjesničarima.

Literatura

- Belicza, B. 2003. Medicina i zdravstvo. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 379 - 402.
- Bratulić, J. i Damjanović, S. 2007. *Hrvatska pisana kultura. Sv. 2: XVIII. i XIX. stoljeće*. Zagreb: Veda.
- Darnton, R. 1983. What Is the History of Books?, u Kenneth E. Carpenter, ur., *Books and Society in History*. New York and London: R. R. Bowker Company, 1983: 3 - 26.
- Deželić, V. 1925. Biskupska a zatim Novoselska tiskara u Zagrebu: (1794. - 1825.). *Narodna starina*, 4: 96 - 126.
- Fuček, I. 2003. Teologija u XVIII. stoljeću. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 365 - 377.
- Hoško, F. E. 2003. Školstvo i crkveni redovi. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 187 - 201.
- Hoško, F. E. - Kovačić, S. 2003. Crkva u vrijeme katoličke obnove. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 165 - 186.
- Hoško, F. E. 2006. Je li biskup Vrhovac bio crkveni obnovitelj po mjeri Tridentskog koncila ili jansenist? *Croatica Christiana Periodica*, 30(58): 131 - 152.
- Klaić, V. 1922. Knjižarstvo u Hrvata. Zagreb: St. Kugli.
- Kolanović, J. 1984. Djelatnost Maksimilijana Vrhovca na povezivanju hrvatskih zemalja (do 1809). *Historijski zbornik*, 37(1): 31 - 60.
- Kolar, M. 2003. Gospodarstvo: osnovni elementi razvoja. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 151 - 164.
- Kombol, M. - Prosperov Novak, S. 1992. *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*. Zagreb: Školska knjiga.
- Korade, M. 2003. Hrvatski istraživači u prekoceanskim zemljama. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 231 - 243.
- Kurelac, M. 2003. Hrvatska historiografija. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 301 - 313.
- Muljević, V. 2003. Tehnika i tehničke znanosti. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 417 - 429.

- Nemec, K. 1995. *Povijest hrvatskog romana*. Zagreb: Znanje.
- Puškadija Ribkin, T. 1993. Još neke pojedinosti o Biskupskoj, kasnije Novoseloj, tiskari u Zagrebu. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 26(6): 83 - 96.
- Sekulić, Lj. 1974. Prvo razdoblje prosvjetiteljstva i građanska kultura osjećajnosti. U *Povijest svjetske književnosti. Knj. 5: Književnost njemačkog jezičnog izraza*. Zagreb: Mladost.
- Stipčević, A. 2003. Knjige i knjižnice. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 285 - 296.
- Stipčević, A. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šanjek, F. 1996. *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru: pregled religiozne povijesti Hrvata (7. - 20. st.)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Valentić, M. 2003. Geografska i demografska slika Hrvatske u XVII. i XVIII. stoljeću. U *Hrvatska i Europa*. Sv. 3. Zagreb: Školska knjiga: 29 - 42.
- Wittmann, R. 1999. Was there a reading revolution at the end of the eighteenth century?. U *A history of reading in the West*, u *A History of Reading in the West* (ur. G. Cavallo i R. Chartier). Polity Press: 284 - 312.

Summary

Library catalogues as resources for book history: case study of Novosel's bookstore catalogue in Zagreb (1794 - 1825)

The aim of the paper is to analyze the book catalogue of Novosel's bookstore, which operated in Zagreb from 1794 to 1825, and investigate the history of books and writing in Zagreb at the turn of the 19th century. The catalogue we analyzed is believed to have been published in 1801. Bearing in mind that the market-based economy started to develop in the late 18th century, it can be stipulated that Novosel and his staff and successors based the offer in their bookstore on market analysis, i.e. their readers' needs. The increase in offer has sparked off new advertising techniques, i.e. printing of catalogues. It follows that their book catalogue reflects the image of the cultural and intellectual status and needs of readers in those times.

The paper provides a short overview of book trade in the late 18th century Zagreb and of bookstore advertisements published both in books and individually, as well as a short overview of Novosel's bookstore business. In the analysis we partly use the methodology introduced by Robert Darnton, the so-called Darnton's circle, which takes a holistic view of the history of books taking into consideration all stages a book needs to go through - from the author, publisher, printer, bookstores, to

readers, including the author him/herself as a reader. Every element is considered in relation to other elements in the circle, and in connection with external factors such as the economic and social environment, and political and intellectual influences. The books presented in the catalogue have been analyzed using different criteria: language, genre and country where they were printed. Books printed in Croatia and those written in Croatian have been given priority. In the catalogue analysis we used the database *Skupni katalog hrvatskih knjižnica* (joint Croatian library catalogue) in order to reconstruct the printing year and printing shops that have not been listed in the catalogues. Using this methodology, we partly analyzed external factors that influenced the bookstore business and offer. In order to make a more detailed analysis, we would have to get an insight into archive documents on printing house and bookstore businesses of the time.

The analysis of the book catalogue language and genre has shown that at the turn of the 19th century books in German prevailed in bookstores, which bears witness to the orientation of Northern Croatia towards German-speaking countries.

The genre analysis has shown that there was a large number of books from the field of literature, economy and science, and fewer books on theology, which clearly indicated the influence of enlightenment.

As bookstores at the turn of the 19th century were market-based to a large extent, their offer had to be based on the real needs of their readers. It is therefore justified to analyze bookstore catalogues as resources for book history, history of reading and history of culture in general. The analysis has shown that bookstore catalogues can also be used as a resource by literary historians, and we therefore propose different models of analyzing bookstore and printing business at the turn of the 19th century.

KEY WORDS: books, bookstores, bookstore catalogues, history of books, Zagreb, 18th century.